
Kroniek

KRIJN PANSTERS, UTRECHT

Dromen in middeleeuwse heiligenlevens. Hun betekenis en functie uitgelegd aan de hand van de dromen van Franciscus van Assisi

In de vroegste levensbeschrijvingen van Franciscus van Assisi spelen dromen een belangrijke rol: ze doen zich voor op cruciale momenten in zijn leven. In dit artikel geeft Krijn Pansters op basis van een nieuwe analyse van de dromen van Franciscus inzicht in de betekenis en functie van dromen in middeleeuwse heiligenlevens.

In middeleeuwse heiligenlevens (*vi-taë*) spelen dromen over het algemeen een belangrijke rol: ze verschijnen op cruciale momenten in het leven van de heilige. Door bepaalde beelden (dromen, visioenen, openbaringen, et cetera) verwerft de heilige inzicht in zijn (haar) levensweg, waardoor hij (zij) spirituele vooruitgang boekt.¹ Middeleeuwse heiligen en hun biografen waren, op geheel middeleeuwse wijze, 'beelden'-men-

sen. Door nu dieper in te gaan op de taal van deze beelden is het mogelijk niet alleen de beschreven dromen beter te leren verstaan, maar ook verdergaand inzicht te verwerven in de middeleeuwse interpretatie van dromen, openbaringen en visioenen in het algemeen.² In een middeleeuwse context kan de term 'dromen' daarbij niet gebruikt worden in de strikte, moderne zin van het woord.³ In dit artikel gaat het om het belang van droomverschijnselen voor het middeleeuwse (christelijke) geloof en de wisselwerking tussen geloof en beeldtaal in de middeleeuwse hagiografie: hoe weerspiegelen middeleeuwse beschrijvingen van dromen of visioenen spirituele groei? Welke droombeelden worden gebruikt als retorisch of hagiografisch middel? En wat kunnen we leren van de interpretatie van dergelijke spirituele beelden in een middeleeuwse literaire context?

De grote middeleeuwse theoloog Thomas van Aquino (1225-1274) be-

---

¹ Over dromen in de christelijke traditie, zie: R.L. van de Castle, *Our Dreaming Mind. A Sweeping Exploration of the Role that Dreams have Played in Politics, Art, Religion, and Psychology, from Ancient Civilizations to the Present Day* (New York 1994); P. Cox Miller, *Dreams in Late Antiquity. Studies in the Imagination of a Culture* (Princeton 1994); M.T. Kelsey, *God, Dreams, and Revelation. A Christian Interpretation of Dreams* (Minneapolis 1991); 'Traum/Traumdeutung', in: H.D. Betz e.a. (ed.), *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft* 8 (2005⁴), 563-574; 'Vision/Visionsbericht', in: Betz, *Religion*, 1126-1134.

---

² Over dromen in de middeleeuwen, zie: P. Dinzelsbacher, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 23 (Stuttgart 1981); S.F. Kruger, *Dreaming in the Middle Ages*. Cambridge Studies in Medieval Literature 14 (Cambridge 1992); A. Paravicini Bagliani & G. Stabile (ed.), *Traüme im Mittelalter. Ikonologische Studien* (Stuttgart & Zürich 1989).

³ Cf. 'Dromen en visioenen van Franciscus', in: *Franciscaans Leven* 65 (1982), 265.

schrijft vier oorzaken van dromen: 'twee innerlijke, die voortkomen uit dagelijkse aangelegenheden en fysieke humeuren, en twee uiterlijke, van fysieke oorsprong (zoals temperatuur of astrologische krachten) en van God of van duivels'.⁴ En andere laatmiddeleeuwse theoloog, Bonaventura (ca. 1221-1274), onderscheidt vijf oorzaken van dromen: een lichamelijke dispositie; een mentale angst; duivelse illusie; een openbaring van engelen; en goddelijke visitatie.⁵ Er bestaan veel meer classificaties betreffende oorzaak en aard van dromen in het laatmiddeleeuwse denken, dat belangrijke klassieke en vroegmiddeleeuwse categorieën en schema's van dromen en droomachtige gebeurtenissen overnam, of juist nieuwe creëerde in dezelfde kentheoretische traditie.⁶ Over het algemeen toont de middeleeuwse droomtheorie de ambigue aard van dromen en gelijkaardige visionaire verschijnselen: ze zijn of belangrijk of onbelangrijk, of psychologisch of spiritueel, of toegestaan of verboden, of kwaadaardig of goedaardig. Dromen kunnen daarom zowel een illusie als een openbaring zijn.⁷

Het is duidelijk dat de middeleeuwse droom een verschijnsel met vele dimensies is, waar vaak een irrationele of onbegrijpelijke waarheid achter schuilgaat. Ondanks alle middeleeuwse kwalificaties en classificaties van dromen doet hun interpretatie uiteindelijk een beroep op verbeelding en geloof. Hier wil ik onderzoeken wat de betekenis en functie is van dromen

en droomachtige ervaringen in het middeleeuwse discours over leven en daden van Franciscus van Assisi (ca. 1181-1226). Hoewel er veel meer middeleeuwse beschrijvingen van dromen van heiligen bestaan,⁸ zoals de beroemde van Hiëronymus (ca. 347-420),⁹ Julian van Cornillon (1193-1258)¹⁰ of Margery Kempe (ca. 1373-1438),¹¹ zijn er voldoende redenen om hier juist dieper op Franciscus in te gaan. De belangrijkste daarvan zijn het feit dat er relatief veel *vitae* van deze heilige geschreven zijn; het feit dat relatief veel van zijn dromen overgeleverd zijn; en het feit dat er al vroeg, al tijdens zijn leven, verslagen van zijn dromen circuleerden. Franciscus is, ook hier, een exemplarische heilige. Door nu enkele van zijn dromen te analyseren wil ik aantonen dat middeleeuwse hagiografen heiligendromen in essentie nooit beschrijven en duiden als normale antropologische ervaringen. Zij gebruiken dromen daarentegen als een middel om de heiligheid van de heilige en de goddelijke legitimatie van zijn daden te demonstreren, en dat juist door algemene traditionele (hagiografische) patronen aan te wenden en te versterken. Zo ook de hagiografen van Franciscus, die de dromen van deze grote middeleeuwse heilige relatief vaak en levendig beschrijven.

de dromen van Franciscus

Franciscus heeft zelf niets over zijn dromen geschreven, hoewel hij er zijn broeders wel over verteld kan hebben. De informatie over zijn dromen komt van zijn vroege biografieën en bronnen betreffende zijn leven en zijn

⁴ Van de Castle, *Our Dreaming Mind*, a.w., 81.

⁵ Kruger, *Dreaming*, a.w., 61, 190. Veel auteurs van laatmiddeleeuwse schema's zoals deze zijn schatplichtig aan Gregorius de Grote.

⁶ Aristoteles, Calcidius, Macrobius, Augustinus, Tertullianus en Gregorius de Grote zijn enkele van de meest invloedrijke autoriteiten op dit gebied (Kruger, *Dreaming*, passim).

⁷ Kruger, *Dreaming*, a.w., 74-75.

⁸ Cf. Dinzelbacher, *Vision und Visionsliteratur*, a.w., 13-28.

⁹ Van de Castle, *Our Dreaming Mind*, a.w., 78-80.

¹⁰ C. Caspers, *De eucharistische vroomheid en het feest van Sacramentsdag in de Nederlanden tijdens de late middeleeuwen*. *Miscellanea Neerlandica* 5 (Leuven 1992), 43.

¹¹ Kruger, *Dreaming*, a.w., 15.

eerste broeders:¹² Het leven van Sint Franciscus geschreven door Thomas van Celano;¹³ het anonieme *Begin van de orde der mindere broeders*;¹⁴ het anonieme *Verhaal van de drie gezellen*;¹⁵ en de anonieme *Herinneringen aan broeder Franciscus*.¹⁶ De beschrijvingen van dromen en visioenen in deze werken laten zien dat Franciscus' proces van spirituele groei gekarakteriseerd kan worden als een *bekering* proces in vijf verschillende fasen, waarin de man Gods, al zoekend en tastend, Gods waarheid ervaart door een reeks veranderingen en verbeteringen in zijn leven.¹⁷ In de

¹² Over de dromen van Franciscus, zie: H. Andriessen, 'Franciscus in zijn dromen. Een psychologische verkenning', in: *Franciscaans Leven* 65 (1982), 292-332; F. Cardini, 'S. Francesco e il sogno delle armi', in: *Studi francescani* 77 (1980), 15-28; H. Feld, 'Franziskus von Assisi als Visionär und Darsteller', in: W. Haug & D. Mieth (ed.), *Religiöse Erfahrung. Historische Modelle in christlicher Tradition* (München 1992), 125-153; C. Frugoni, 'Die Traüme in der Legende der drei Gefährten', in: Paravicini Bagliani, *Traüme in Mittelalter*, 73-90; B. van Leeuwen, 'Franciscus droomt, hoort en ziet', in: *Franciscaans Leven* 65 (1982), 267-291; N. Ruspoli, *I sogni di Francesco* (Milano 1979); G. Zen, *I sogni di san Francesco d'Assisi. Studio critico-psicologico dei due sogni della conversione* (Roma & Padova 1975²).

¹³ Thomas van Celano, *Het leven van Sint-Franciscus van Assisi* (R. Hofman (vert.), *Thomas van Celano. De oudste verhalen over Franciscus van Assisi. Het Leven van Sint-Franciscus en het Gedenkschrift van Franciscus' daden en deugden* (Haarlem 2006), 37-148).

¹⁴ M. Sier, (vert.), *Herinneringen aan broeder Franciscus* (Haarlem 1985), 153-183.

¹⁵ A.A.C. Sier (vert.), *Verhaal van de drie gezellen* (Haarlem 1977).

¹⁶ M. Sier, (vert.), *Herinneringen aan broeder Franciscus* (Haarlem 1985), 20-142.

¹⁷ 'De la tension inconsciente vers le Christ jusqu'à la pleine prise de conscience de la vocation, on peut résumer l'itinéraire spirituel du saint en cinq étapes qui rendirent de plus en plus précise son orientation intérieure et de plus en plus étroite son union avec le Sauveur' (I. Gobry, *St. François d'Assise et l'esprit franciscain. Maîtres spirituels* 10 (Paris 1957), 19-20). In psychologische termen kan men zeggen 'dat alle dromen die van St. Frans zijn opgetekend, uitdrukking zijn van gevorderde stadia in zijn persoonswording. Het zijn de stadia waarin hij op een constructieve manier bezig is zijn religieuze bestemming

overgang van elk van de fasen naar de volgende spelen dromen klaarblijkelijk een belangrijke rol: ze leiden de heilige door moeilijke momenten in zijn leven en tonen hem de weg naar het volgende en, uiteindelijk, hoogste niveau.

Om te illustreren hoe dromen functioneren in dit voortdurende bekeringproces, gebruik ik de genoemde vijf fasen om de spirituele ontwikkeling van de heilige te schetsen.¹⁸ Ik zal hier op een enkele uitzondering na verder geen aandacht besteden aan de dromen die Franciscus had na zijn 'bekering', dromen die wel leidende principes bleken in de omvorming van de broederschap in een nieuwe religieuze orde,¹⁹ noch aan de dromen die plaats hadden in de laatste twee jaar van zijn leven, toen hem het beroemde serafijnse visioen ten deel viel en de stigmata op de berg La Verna.²⁰

1. ontspoord

In de eerste fase van zijn bekering werd Franciscus geteisterd door fysieke en mentale uitputting. Zoals Bonaventure het zegt: 'God teisterde zijn lichaam met een langdurige ziekte om zijn ziel voor te bereiden op de zalving van de Heilige Geest'.²¹ Na zijn gevangenschap in de oorlog tegen Perugia in 1202, en na een lang

te vinden en uit te werken tot een bepaalde taak in kerk en wereld en op een diepere persoonlijke doorgroei' (Andriessen, 'Franciscus in zijn dromen', 324).

¹⁸ Cf. Gobry, *St. François d'Assise*, a.w., 20-22.

¹⁹ Zie daartoe: Van Leeuwen, 'Franciscus droomt, hoort en ziet', 275-284. H. Feld onderkent de feitelijke invloed van deze dromen op de historische ontwikkelingen: '... daß die entscheidenden Impulse für die innere Entwicklung des Franziskus und der franziskanischen Bewegung von visionären Ereignissen ausgingen, die Franziskus selbst und seine ersten Gefährten für authentische Offenbarungen des Willens Gottes hielten' (Feld, 'Franziskus von Assisi', a.w., 153).

²⁰ Zie daartoe: Van Leeuwen, 'Franciscus droomt, hoort en ziet', a.w., 284-291.

²¹ Bonaventura, *Legenda maior* 1,2: *diutinis languoribus ipsius corpus affligens, ut coaptaret animam ad sancti Spiritus unctionem*.

durige ziekte, nam Franciscus in 1205 opnieuw deel aan een militaire campagne. Door in Apulia te gaan vechten onder graaf Walter van Brienne ('Gentilis' in de bron), hoopte hij in de ridderschap verheven te worden. Deze hoop was gebaseerd op een droom:

Op een nacht lag hij rustig in zijn bed te slapen toen hem iemand verscheen die hem bij zijn naam riep en hem meenam naar een onzegbaar bekoorlijk, wondermooi paleis. Het stond vol met ridderuitrustingen en overal aan de muren hing een keur van schitterende, met het kruis getekende schilden. Op zijn vraag aan wie die zo schitterende uitrustingen en dat zo buitengewoon heerlijke paleis toebehoorden, kreeg hij van zijn begeleider ten antwoord: 'Dit alles met paleis en al is van jou en je ridders.' Uit zijn slaap ontwaakt, kwam hij op een wereldse gedachte – want nog altijd was hij niet geheel in de ban gekomen van de geest van God – dat het hem beschoren was eens in dat paleis als een groot vorst te heersen. Hij overdacht de zaak tekens weer opnieuw en besloot tenslotte de krijgsdienst in te gaan en ridder te worden. Zo hoopte hij te bereiken dat hem, wanneer hij eenmaal ridder was, een vorstelijke waardigheid zou worden aangeboden. Hij vatte het plan op om, na zich de kostbaarste uitrusting die hij krijgen kon, te hebben aangeschaft, naar Apulië te gaan en zich aan te sluiten bij graaf Gentilis ['een graaf van aanzienlijke afkomst'], opdat hij van hem de ridderslag zou ontvangen, Tengevolge van dit alles was hij zoveel vrolijker en opgeruimder dan gewoonlijk dat het allen op ging vallen. En wanneer ze hem verwonderd vroegen wat toch wel de reden van die ongekende blijheid was,

gaf hij ten antwoord: 'Nu weet ik heel zeker dat ik eens een groot vorst zal zijn.' Na een schildknaap in dienst genomen te hebben, besteeg hij zijn paard en begaf zich op de weg in de richting van Apulië.²²

De stem leek dus zijn eigen stem, die zijn eigen verlangen bevredigde.²³

2. de Heer herkend

Op een dag niet lang daarna, toen Franciscus in Spoleto aangekomen en inmiddels half in slaap geraakt was, hoorde hij een andere stem. Iemand gaf hem te kennen dat hij zijn eerste droom fout geïnterpreteerd had:

Toen hij echter, alleen maar denkend aan zijn tocht, in Spoleto gekomen was en zich 's nachts te slapen had gelegd, hoorde hij, half in slaap, een stem hem vragen waarheen hij op weg was. Hij gaf een duidelijk en nauwkeurig overzicht van heel zijn plan. En de stem weer: 'Wie is er eigenlijk in staat je meer te geven, de heer of de knecht?' 'Vanzelf de heer,' antwoordde hij. – 'Waarom laat je de Heer dan in de steek voor de knecht en veronachtzaam je de Koning voor de onderdaan?' Toen stelde Franciscus de vraag: 'Wat wilt u dan dat ik zal doen, Heer?' – 'Keer terug naar de streek waar je thuishoort, ga daar doen wat de Heer je zal openbaren.' [*Hand* 9,6; *Gen* 32,9]. Opeens voelde hij zich door Gods genade veranderd in een ander mens. Toen de volgende morgen aangebroken was, keerde hij naar zijn eigen streek terug, zoals hem bevolen was.²⁴

²² *Het begin van de orde* 5-6 (Sier, *Herinneringen*, 154-155).

²³ Van Leeuwen, 'Franciscus droomt, hoort en ziet', a.w., 270.

²⁴ *Het begin van de orde* 6-7 (Sier, *Herinneringen*, 155).

'Opeens voelde hij zich door Gods genade veranderd in een ander mens'. In wat een schrikbarend maar transformerend moment moet zijn geweest, toonde God hem als in een raadsel de diepere boodschap van de eerste droom. Uiteraard had Hij Franciscus niet genezen opdat die nu op oorlogspad kon gaan om de dienaar, hier Walter van Brienne, te dienen. Het juiste pad zou hem daarentegen ontvuld worden in de nabije toekomst. Franciscus wist nu dat het hoogste en voor hem meest nobele gerealiseerd zou worden in gehoorzaamheid aan de Heer, en opgetogen keerde hij terug naar Assisi. Maar het was nog te vroeg voor hem om te begrijpen wat God hem precies wilde zeggen; Hij bood hem immers spirituele rijkdom en een goddelijk ridderschap.

3. de wereld ontvlucht

Niet lang daarna, toen Franciscus aan het bidden was in de kerk van San Damiano, sprak God de volgende woorden:

'Franciscus, als je werkelijk wilt weten wat Ik van je wil: welaan, ga dan alles waaraan je je in je zinnelijke, wereldse gezindheid hebt gehecht en wat je hebt nagejaagd, als van nul en gener waarde minachten en haten. Wanneer je daar eenmaal mee begonnen bent, zal al datgene wat je tot nu toe aantrekkelijk vond en als verrukkelijke zoetheid meende te smaken, onverdraaglijk en walgelijk bitter voor je zijn.'²⁵

In zijn Testament zegt Franciscus dat wat eerst bitter voor hem leek veranderde in zoetheid naar ziel en lichaam.²⁶ En inderdaad kwamen de

woorden van God in vervulling toen hij een melaatse ('melaatsen' volgens anderen) ontmoette, tot dan toe voor hem het bitterste om te zien, en hij hem op de hand kuste. Vanaf dat moment, even afschrikwekkend als heerlijk, bezocht Franciscus regelmatig melaatsen om aalmoezen te brengen en de zieken te verzorgen. Hij ging zelfs bij hen wonen, en zo begon zijn vlucht uit de wereld van pracht en praal en wereldse geneugten.

4. door de Heer geroepen

Om de wil van God te leren kennen ('Franciscus, als je werkelijk wilt weten wat Ik van je wil: welaan, ga dan alles waaraan je je in je zinnelijke, wereldse gezindheid hebt gehecht en wat je hebt nagejaagd, als van nul en gener waarde minachten en haten'), ontvluchtte Franciscus de wereld en begon hij zich te wijden aan de armen en aan het gebed. De Heer beloofde zijn geduld door nu de vraag die Franciscus had gesteld in Spoleto ('Wat wilt u dan dat ik zal doen, Heer?') te beantwoorden:

Toen Franciscus eens kort daarna in de buurt van de kerk van de heilige Damianus wandelde, hoorde hij in zijn binnenste een stem hem zeggen dat hij in die kerk wat moest gaan bidden. Hij ging dus de kerk binnen en begon een vurig gebed te storten voor de afbeelding van de Gekruisigde. Opeens sprak de afbeelding hem liefdevol en vriendelijk toe: 'Franciscus, zie je dan niet dat mijn huis geheel in verval raakt? Vooruit, ga het voor mij herstellen!' Franciscus begon hevig te sidderen en verbijsterd antwoordde hij: 'Zeker, Heer, dat zal ik graag voor U doen.'²⁷

Geïnspireerd door wat een duidelijke opdracht van boven leek te zijn, ver-

²⁵ *Verhaal van de drie gezellen* 11 (Sier, *Verhaal*, 31-32).

²⁶ *Testament 3* (Freeman, *Franciscus van Assisi*, 102); cf. Van Leeuwen, 'Franciscus droomt, hoort en ziet', a.w., 273.

²⁷ *Verhaal van de drie gezellen* 13 (Sier, *Verhaal*, 35).

kocht Franciscus meteen de bezittingen die hij van zijn vader had op de markt van Foligno, met de opbrengst keerde hij terug naar de pastoor van San Damiano, en hij gaf hem het geld voor de reparatie van het vervallen kerkje. Toen dit zijn vader ter oren kwam, sloot die zijn zoon op in de kelder, maar Franciscus wist te ontsnappen en hij verklaarde daarop publiekelijk dat niet langer Peter Bernardone, maar alleen nog 'Onze Vader in de hemel' zijn vader was.

5. van succes verzekerd

Gehoorzamend aan de wil van God de Vader begon Franciscus met eigen handen 'zijn huis te herstellen'. Hij begreep nog niet dat de opdracht van de Heer geen afzonderlijke gebouwen betrof, maar de universele Kerk van God. Meer dan eens ervoer hij echter dat God hem het toekomstige succes van zijn (toekomstige) orde toonde. Zo vertelt de auteur van de *Legende van de drie gezellen* de volgende gebeurtenis:

In de tijd immers waarin hij datgene waarover we verteld hebben, nog niet verkregen had, was hij eens 's nachts diep in slaap verzonken. Hij had een droom en meende over een weg te lopen, waarlangs een rijzig opgeschoten boom stond. Het was een mooie, stevige en forse boom. Hij ging ernaar toe en toen hij er vlak bij stond en zijn hoogte en schoonheid met bewondering bekeek, werd hijzelf plotseling zo groot dat hij een tak van die boom kon aanraken. Hij pakte die tak beet en boog met het grootste gemak die boom helemaal tot aan de grond.²⁸

²⁸ *Verhaal van de drie gezellen* 53 (Sier, *Verhaal*, 75).

Niet lang daarna trok Franciscus naar Rome om de paus om goedkeuring van zijn regel te vragen, en inderdaad:

Dat werd werkelijkheid toen paus Innocentius – door zijn positie in de wereld een bewonderenswaardiger, schoner en steviger boom dan welke andere dan ook – zich zo welwillend neerboog om aan Franciscus' wens en verzoek te voldoen.²⁹

De Heer had weer zijn wil getoond in een droom van de heilige.

betekenis en functie van Franciscus' dromen

Wat zijn nu de betekenis en de functie van deze dromen in een (laat)middeleeuwse hagiografische context? Hoewel dromen nooit in puur psychologische of fysiologische termen beschreven worden, lijken middeleeuwse heiligenlevens wel op de moderne psychologie voor zover zij dromen presenteren als een verschijnsel met vele facetten, waarbij lichaam, geest en zintuigen alle betrokken zijn. Verder kunnen we wat gebeurd is en hoe het gebeurd is alleen maar kennen uit de woorden van de biografen, die de gebeurtenissen op een typisch middeleeuwse wijze beschrijven. Beide aspecten blijken nu uit het feit dat de heilige vele verschillende zaken (een stem, een paleis, een rijzige boom, et cetera) op diverse wijzen (hij hoort een stem, hem wordt 'in zijn binnenste' verteld, Christus spreekt tot hem, et cetera) ontwaart. Echter, terwijl verschillende middeleeuwse kwalificaties (droom, verschijning, visioen, hemelse openbaring, et cetera) in principe aan dezelfde ervaringscategorie refereren, kan een en dezelfde gebeurtenis ook op diverse wijzen gekarakteriseerd worden. Een goed voorbeeld is de beschrijving van een gebeurtenis (na

²⁹ Ibid.

het bekeringsproces van Franciscus) waarin de heilige een 'visioen' heeft dat hem ten deel valt door een 'hemels orakel' in een 'droom', waarin een 'stem van boven' spreekt. Nadat hij ontwaakt is, wordt de droom dan verklaard in gebed, waarbij weer een stem uit de hemel klinkt:

Op een keer had Franciscus *een visioen*, dat hem *door het hemels orakel vergund* werd en dat op de regel betrekking had. Toen de broeders erover discussieerden de regel door de paus te laten bevestigen, had Franciscus die zich over dit onderwerp zeer veel zorgen maakte, *er in zijn slaap een droom over*. Hij *droomde* dat hij van de grond een aantal piepkleine broodkruimeltjes had opgeraapt en dat hij die moest verdelen onder een heel stel uitgehongerde broeders die erbij stonden. Hij aarzelde erover of hij de minuscule kruimeltjes wel moest gaan uitdelen, want hij was bang dat ze als fijn zand tussen zijn vingers door zouden glijpen. Toen zei *een stem van boven* tegen hem: 'Franciscus, maak van al die kruimels één hostie en geef die te eten aan degenen die hem willen.' Zo gezegd, zo gedaan. En alle broeders die deze gave niet vol eerbied hadden aangenomen of die er vervolgens verder geen aandacht aan schonken, bleken kort daarna de verschijnselen van melaatsheid te vertonen. *De volgende ochtend* vertelde Franciscus *deze droom* aan zijn gezellen, ontredderd dat hij er de verborgen betekenis niet van doorzag. Toen hij even later innig *aan het bidden* was, klonk er *een stem uit de hemel* [2 Petr 1,18]: 'Franciscus, de kruimels van afgelopen nacht zijn de woorden van het evangelie, de hostie is

de regel en de melaatsheid is de overtreding ervan.'³⁰ (cursief KP)

Op momenten zoals deze noemen de biografen van Franciscus niet alleen visioenen, openbaringen, verschijningen, voorspellingen, influisteringen, tekenen, of vervoeringen, maar ze gebruiken ook diverse van deze kwalificaties voor een en dezelfde gebeurtenis in Franciscus' leven. Tegelijkertijd wordt in de beschrijving van deze dromen/visioenen dikwijls geen helder onderscheid gemaakt tussen slapen, waken, of bidden.³¹ Deze 'onhelderheid', de in onze ogen 'arbitraire' aanduidingen en de terminologische variaties in middeleeuwse hagiografische vertellingen,³² kan op verschillende manieren verklaard worden. Ten eerste vereiste het begrip van de middeleeuwse auteur en lezer niet de strakke definities waaraan de moderne (verlichte) mens zo'n behoefte heeft. Ten tweede is de middeleeuwse mens gewend aan denken in analogieën. Veel droomverslagen zijn gebaseerd op Bijbelse passages en Bijbelcitaten kunnen het verhaal over dromen, visioenen en droomachtige toestanden ondersteunen. De tweede droom, waarin Franciscus verteld wordt dat hij moet terugkeren naar zijn eigen land om te doen wat de Heer hem opdraagt, kan bijvoorbeeld gebaseerd zijn op de dialoog tussen Christus en Paulus, tijdens het bekeringsmoment op weg naar Da-

³⁰ *Gedenkschrift van Franciscus' daden en deugden* 209 (Hofman, *Thomas van Celano*, 282); cf. Van Leeuwen, 'Franciscus droomt, hoort en ziet', a.w., 282. H. Nolthenius, in navolging van O. Schmucki, zegt terecht dat visioenen waarin iets gehoord wordt (en niet gezien) eigenlijk 'audities' genoemd zouden moeten worden (H. Nolthenius, *Een man uit het dal van Spoleto* (Amsterdam 1989³), 253).

³¹ Cf. Van Leeuwen, 'Franciscus droomt, hoort en ziet', a.w., 267. Paravicini Bagliani ziet de droom als een soort (Unterart) van het visioen (Paravicini Bagliani, *Träume im Mittelalter*, 7).

³² Dinzelsbacher, *Vision und Visionsliteratur*, a.w., 45-50.

mascus.³³ Het Bijbels fundament van het verhaal kan ook verklaren waarom dromen de vorm van een parabel kunnen aannemen. Ten derde geeft de hagiograaf geen feitelijk relaas van historische gebeurtenissen maar een gunstige voorstelling van zaken. De beschrijving van de dromen van de heilige ondersteunt een specifiek doel, waartoe ik me nu wend.

een specifiek doel

Hoewel de beschrijving en terminologie van dromen en visionaire gebeurtenissen in het hagiografische discours kan verschillen van geval tot geval, is de basisgedachte altijd dezelfde. Dromen zijn geen normaal, dagelijks, antropologisch gegeven, maar altijd spiritueel significant. De dromen van een man of vrouw Gods zijn bovendien symbolisch, zowel naar inhoud als naar functie. Inhoudelijk vormen dromen en visioenen de bouwstenen van het verhaal van een spirituele reis. Ze markeren de belangrijkste fasen op de weg van de heilige naar heiligheid.³⁴ Ze initiëren nieuwe fasen of sluiten vorige fasen af, zoals men kan zien in het geleidelijke bekeringsproces van Franciscus. Op deze wijze vormen ze de verbindende schakel van een 'parallele biografie'.³⁵ Hagiografische dromen en visioenen zijn metaforen: door feiten en beelden uit de natuur en het aardse leven te gebruiken, verwijzen de biografen naar het bovennatuurlijke leven van de heilige. Tegelijkertijd worden de feiten van het aardse

leven gesublimeerd en getransformeerd op het moment dat de heilige droomt, hoort, ziet of bidt. Op deze wijze zijn dromen en visioenen niet alleen hoogtepunten en mijlpalen in het aardse leven van de heilige, maar ook bestanddelen van de vooruitgang in zijn spirituele *vita*.

Verder zit er een overgang in de manier waarop de heilige zijn dromen ervaart en interpreteert, van een passieve, obscure naar een actieve, heldere fase.³⁶ De eerste twee dromen overvallen Franciscus en hij legt ze helemaal verkeerd uit; het wondermooi paleis is niet de beloning voor een succesvolle militaire carrière (maar verwijst naar het Huis van God waarin hij en zijn broeders zullen wonen), en de opdracht om het huis van de Gekruisigde te herstellen is niet gericht op het repareren van afzonderlijke vervallen kerkjes (maar op het herstellen van de Kerk van God). In latere dromen begrijpt Franciscus hun betekenis onmiddellijk en handelt hij er direct naar: na zijn droom over de zich buigende boom, bijvoorbeeld, gaat hij spoedig naar Rome om goedkeuring van zijn regel te vragen, en zo gebeurt het dat 'paus Innocentius – door zijn positie in de wereld een bewonderenswaardiger, schoner en steviger boom dan welke andere dan ook – zich zo welwillend neerboog om aan Franciscus' wens en verzoek te voldoen'. De betekenis van deze latere dromen lijkt helder te zijn voor Franciscus. Hij vraagt zich niet langer af welke weg hij in zijn leven moet inslaan maar hij vertrouwt erop dat deze (profetische) beelden goddelijke richtlijnen zijn, en hij weet hoe hij ze moet interpreteren en in vervulling laten gaan: 'Franziskus erleidet jetzt nicht mehr passiv die Erscheinung; er selbst vollbringt den Traum, ist aktiv Handelnder'.³⁷

Franciscus' dromen zijn niet alleen symbolisch wat betreft hun inhoud maar ook wat betreft hun functie. In

³³ Frugoni, 'Die Träume', a.w., 74. Dit is *Hand* 9:3-6.

³⁴ *Ibid.*, 73.

³⁵ 'Die 'Parallelbiographie' ist die Aufeinanderfolge der Träume, die durch Hervorhebung der Hauptpunkte den spirituellen Weg zur Heiligkeit nachzeichnet, wobei sie mit der Schilderung der menschlichen Geschichte des Franziskus einhergeht (als ein Sichentfalten der beiden 'Reisen' zum Himmel hin, von denen aber die eine irdisch und die andere übernatürlich ist; letztere gleicht einem Vogel, der im Fluge einem Schiff folgt, das auf dem Meer seine Bahn zieht)' (*Ibid.*, 77).

³⁶ *Ibid.*, 83.

³⁷ Frugoni, 'Die Träume', a.w., 83.

de verhalen komen ze van God en leiden ze de heilige op zijn spirituele weg, maar in feite komen ze van de biograaf en leiden ze de vereerder van de heilige, de lezer of luisteraar van het verhaal, op zijn weg naar een dieper verstaan. Ik laat hier in het midden de Franciscus dromen heeft gehad die de wil van God openbaarden; de functie van het biografische verslag is in ieder geval niet slechts verslag te doen van de heiligheid van de heilige. Franciscus' *vitae* zijn gericht op een exemplarische illustratie en goddelijke legitimatie van deze heiligheid, maar meer nog op het aanzetten tot 'heiligheid' bij zijn vereerders. Dit wordt weerspiegeld in de typische en topologische manier van spreken in het heiligenleven. De beschreven dromen zijn exemplarisch en *paraenetisch* van karakter: de erin vermelde wonderen en deugden zijn morele voorbeelden voor een 'droomlezende collectief', geen verslag van individuele ervaringen op zich.³⁸

conclusie: dromen, beelden, geloof

De beelden die gehanteerd worden in middeleeuwse droomverslagen zijn nooit zomaar gelijkenissen of parabelen, maar ze bieden de mogelijkheid tot een spirituele visie en zijn een middel om de spirituele waarheid achter het beeld te realiseren.³⁹ Ze getuigen van de typisch middeleeuwse opvatting dat de wereld als afspiegeling van God een grafisch symbool is en de natuur een leesbaar geheel: 'alle Erscheinungen dieser Welt sind sichtbar gewordene Sprache Gottes'.⁴⁰

³⁸ Ibid., 76: 'Im Mittelalter ist der Traum ein Phänomen, das nicht das Individuum, sondern die Gesamtheit betrifft, die sich mit der Traumbotschaft in Beziehung setzt'.

³⁹ Verhey, *Der Mensch*, 188. In psychologische termen kan men zeggen dat deze beelden het product zijn van 'de beeldende kracht van de psyche die mensen voortstuwt naar hun levensbestemming' (Andriessen, 'Franciscus in zijn dromen', a.w., 325).

⁴⁰ Paravicini Bagliani, *Träume im Mittelalter*, a.w., 8.

De bekering van Franciscus tot een leven in de voetsporen van Jezus Christus en naar de leer van het evangelie was een geleidelijk proces van een nauwe oriëntatie op wereldse zaken naar een open houding tegenover bovennatuurlijke tekenen en aansporingen. In dit proces werd Franciscus voortdurend geleid door beelden in de vorm van visioenen, dromen, verschijningen en openbaringen (termen die in de verslagen niet helder gedefinieerd en niet strikt van elkaar gescheiden waren). Overeenkomstig het bekende topologische gegeven van geleidelijke spirituele transformatie, was hun betekenis niet meteen duidelijk en slaagde hij er niet meteen in ze correct te duiden. Maar met Gods hulp kwam hij geleidelijk achter de ware betekenis van de hem geopenbaarde beelden, en leerde hij er adequaat op te reageren. Hij verwierf de *habitus* van de 'ware interpretatie', en de tekenen bleken allemaal belangrijke wegwijzers op zijn weg naar spirituele volmaaktheid. Wat voor hem het steeds meer gaan in de voetsporen van Christus betekende, werd door de biograaf beschreven in termen van groeiende heiligheid. De dromen en visioenen functioneerden derhalve als een *middel* tot spirituele vooruitgang. Maar ze waren ook een *maatstaf* ervoor: dromen en visioenen signaleerden belangrijke spirituele fasen waar de heilige doorheen ging. Hier veranderde mijn perspectief van God en de heilige naar de biograaf van de heilige. Allen (God, heilige en biograaf) zouden de 'auteur' van de beschreven dromen en visioenen kunnen zijn, maar het is de biograaf die ze gebruikt als belangrijke retorische elementen binnen een literair programma. Hij schrijft een biografie binnen een biografie: de gebeurtenissen in het aardse leven van de heilige lopen parallel aan de ontwikkeling van zijn spirituele leven. Klaarblijkelijk staan alle 'natuurlijke' feiten en

gebeurtenissen onder bovennatuurlijke regie. Dromen en visioenen zijn exemplarisch hiervoor omdat ze de aanwezigheid van het bovennatuurlijke in alledaagse omstandigheden blootleggen en, tegelijkertijd, natuurlijke beelden in een bovennatuurlijke context plaatsen. Ook de dromen van

Franciscus zijn een zeer effectief instrument in de handen van de middeleeuwse hagiograaf, die aan zijn trouwe en gelovige publiek de goddelijke oorsprong van de daden van de heilige wil demonstreren, en de navolgingswaardige aspecten van diens heiligheid.

MARK BRUSSELAERS, OFM.CONV. HALLE

Camilla-Battista da Varano, claris en mystica, is heilig verklaard

Op 17 oktober 2010 is zuster Battista da Varano heilig verklaard. We bevinden ons met haar in Midden-Italië. Ze leefde van 1458 tot 1524. Haar vorming was stevig geworteld in het humanisme. Ze heeft een zeer vruchtbare schrijversactiviteit ontplooid. Uit ongeveer diezelfde tijd kennen we een andere heilige claris, Catharina van Bologna (1413-1463), eveneens te situeren in de hogere kringen en ook zij was mystica. Ondermeer haar autobiografie was erg verspreid en werd gewaardeerd. We vermelden nog een andere heilige claris, Veronica Giuliani¹ (1660-1727), die een omvangrijk dagboek in een heldere en zeer mooie taal heeft geschreven, een van de meest degelijke werken over de mystieke staten. Met deze drie mystieke monialen vertoeven we in het spirituele bergland van de clarissen.

Camilla da Varano werd in 1458 aan het hof van Camerino geboren, dat toen een centrum van zeer hoog cultureel niveau was op een moment van grote schittering van het Italiaans humanisme. Ondanks de tegenkanting van haar vader ging het meisje in 1481 naar het monasterium van de clarissen in Urbino. Haar voornaam werd veranderd in Battista. Reeds in 1484 verhuisde ze naar de clarissen

van Camerino. Zuster Battista had niet alleen het geluk een verfijnde opvoeding en vorming te hebben genoten, ze trof het bovendien dat ze tevens boegbeelden uit de franciscaanse observantie mocht leren kennen. Vooral deze twee omstandigheden hebben haar beïnvloed en haar gemaakt tot een vruchtbare schrijfster van mystieke werken. J. Dalarun aarzelt niet om haar een van de grootste Italiaanse mystieke schrijfsters te noemen in de periode tussen de middeleeuwen en de moderne tijden, dus in het hart van de renaissance. Een andere specialist, P. Petrocchi, betoogt dat haar werk, *De mentale smarten van Jezus in zijn passie*, de meest diepe en machtige bladzijden vormen van de religieuze literatuur in de vijftiende eeuw te Italië. Men vindt er bladzijden die ons inzicht verschaffen in de algemene geschiedenis van het religieuze gevoel, van de spiritualiteit en van de vroomheid van het moderne Europa. Er is nog een derde element dat het leven van zuster Battista heeft gekleurd en accenten aan haar werk heeft gegeven. Ze werd zwaar beproefd in haar familiale gevoelens. Haar vader en drie van haar broers werden vermoord. Haar spiritueel leven werd er voor een groot deel door gedomineerd; haar werken cirkelen rond passie en kruis.